

**Univerzita Karlova
Fakulta tělesné výchovy a sportu**

Kinantropologie

Vznik a vývoj Horské služby v českých zemích

Autoreferát disertační práce

Autor: Mgr. Aleš Fejfar

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Marek Waic, CSc.

Praha 2019

1. Úvod

2. Teoretická východiska

3. Výzkumná část

Metodologie

4. Závěr

5. Použité prameny a literatura

1. Úvod

Sestavením záchranných oddílů v Krkonoších před rokem 1930 předcházely velké rozmachy spolkové činnosti především ve větších městech. Souběžnou reakcí na rozvoj turismu bylo uspokojování poptávky po ubytovacích a stravovacích kapacitách v horském prostředí Krkonoš. Obyvatelé hor, kteří se původně živili povětšinou pastevečtím především hovězího dobytka a koz, zprvu mění části svých příbytků, které uzpůsobují k přespání, další poptávkou přistavují a rozšiřují své chalupy, kde vznikají již kulturnější možnosti ubytování a stravování turistů. Pro horské obyvatelstvo je to novým druhem přivýdělnku a zvýšením životní úrovně, která doposud byla velmi skromná. Největší ze spolků, které propagovaly turismus a pobyt v přírodě byl jistě Klub československých turistů, Sokol, Svaz lyžařů RČS. Zmíněné spolky měly i regionální pobočky, které nesly název župy a pomáhaly spolkovou činnost organizovat. Takovým spolkem byl například Český krkonošský spolek Ski v Jilemnicích, který patřil do Krkonošské župy lyžařské. I německé spolky jako například Riesengebirgs-vereine se sídlem ve Vrchlabí, Turnvereine, Wandervereine, nebo Hauptverband der deutschen Wintersportsvereine se sídlem v Liberci podporovaly a organizovaly v rámci spolkového života turismus a sporty provozované v přírodě. S přílivem turistů vzniká i potřeba postarat se o ty turisty, kteří se dostanou do nesnází. Prvními organizátory jsou dobrovolní hasiči, kteří se sestávají z domorodého obyvatelstva, jsou znalí prostředí a nezřídka, a stále častěji, se vydávají turistům na pomoc. Potřeba záchranných oddílů stále narůstá, a tak dalšími členy záchranných oddílů jsou instruktoři lyžařských škol. Zlepšením v organizaci byla účast místního četnictva, které mělo telefonní spojení a mohlo se aktivně podílet na organizaci samotných hledáček i návaznosti na další složky kupříkladu lékařské pomoci a podobně. Počty záchranných akcí se rok od roku zvyšovaly a koncem třicátých let už se počty záchranných akcí počítaly na desítky.

Ve své práci usiluji o analýzu historického kontextu, ve kterém v meziválečném Československu Horská služba vznikla, co k tomu bezprostředně vedlo a jaké byly podmínky pro práci začínající organizace. Snažil jsem se poukázat na tehdejší společenské poměry, tělesnou kulturu a pobyt v přírodě i historii lyžování, protože v těchto souvislostech vnímám počátky společenské potřeby založení Horské služby. Dále se věnuji společenským i státoprávním změnám, které se také projeví v oblasti tělesné výchovy a

sportu od okupace českých zemí až po současnost a které se plně promítly do vývoje organizačních struktur i náplně práce profesionálních i dobrovolných členů Horské služby. Horská služba zažila po dobu své působnosti čtyři zásadní státoprávní změny, které se odrazily také ve změnách názvů státních útvarů. Já jsem ponechal v názvu své práce jen jediný, který snad nejlépe odráží oblast působnosti členů Horské služby, které se věnuji, tj. horám v historické hranici českých zemí Předlitavska, která se však příliš neliší od hranice Českého státu v 10. století.

4. Výzkumná část

A. Metodologie

Cíle práce:

1. Analyzovat za použití standardních historických metod vznik a vývoj Horské služby na území českých zemí v kontextu politických a dalších společenských změn, včetně státoprávního uspořádání a existujícího spolkového práva.
2. Objasnit roli působení spolků, jejichž členové se věnovali turistice a zimním sportům, při vytváření společenské poptávky na vznik Horské služby a vliv, který měly tyto organizace na její rozvoj.
3. Analyzovat závislost organizačních změn, způsobu financování Horské služby a vývoj kompetencí členů na společenském vývoji v době komunistické diktatury a v období obnovy občanské společnosti po roce 1989

B. Použité metody

Předkládaná disertační práce se opírá o literární zdroje a archivní dokumenty, které jsem podrobil vnější a vnitřní kritice. Zejména vnitřní kritika byla velmi důležitá, protože i současná literatura pracuje s nepřesnými údaji, které se po konfrontaci s archivními dokumenty ukazují jako ne zcela odpovídající realitě. Např. Novák v knize *Proti rozbouřeným žvlům* uvádí na straně 23: „Obsazení českého pohraničí a hlavně druhá světová válka přerušily existenci Horské záchranné služby.....“¹ Avšak pravdou je, že

¹ Novák, T. V. (2004). *Proti rozbouřeným žvlům*. Praha: Revue s. 23.

Horská záchranná služba byla založena až po druhé světové válce.² Předválečná organizace neobsahovala ve jménu slovo záchranná. Dalším příkladem může být kniha Františka Koláře Červení andělé, na straně 48 pod obrázkem, na kterém je Miroslav Zrzavý autor vložil popisek „ Miroslav Zrzavý z Vrchlabí – jeden ze zakládajících členů Horské služby. Je-li myšleno založení v roce 1935, z chronologických důvodů to vylučuji, je-li myšleno založení po druhé světové válce v roce 1945, i to musím vyloučit, protože za prvé po druhé světové válce se zakládala Horská záchranná služba a za druhé bylo by to časově nemožné. Pokud by byl myšlen okrsek Horské služby ve Vrchlabí, který byl založen v roce 1953,³ tam by to jen teoreticky možné bylo, avšak mezi zakládajícími členy okrsku se jeho jméno nevyskytuje.⁴

Zmíněná kniha místy pracuje s nepřesnými údaji, které se po konfrontaci s archivními dokumenty neodpovídají dobové realitě, resp. odpovídají pouze částečně. Např. na straně 73 „Oficiálně byla Horská záchranná služba na Šumavě ustavena 16. června 1948 s centrem na Špičáku.“ Avšak již nezmiňuje založení Horské záchranné služby na jihozápadní Šumavě s centrem ve Vimperku.⁵ Podobná situace je v kapitole o Krušných horách, kde ustavení či zřízení je datováno k 28. 1. 1955. Avšak dokladem z Národního archivu je prokazatelné, že první žádosti o ustavení „odbočky“ Horské záchranné služby přišly již v roce 1948 z Československé obce sokolské z Karlových Varů. Sídlo navrhovali na Božím Daru. K samotnému ustavení pobočky dochází až v roce 1951 a vedoucím byl určen středoškolský učitel Picka z Klášterce nad Ohří.⁶

Při analýze historických faktů a souvislostí a jejich následné interpretaci jsem využil zejména následující historické metody:

1. **Metodu přímou**, která při dostatku relevantních archivních dokumentů k tématu umožňuje použít pro historickou analýzu fakta přímo získaná z archivních dokumentů. Tuto metodu jsem použil v klíčových kapitolách své práce např. při

² Krkonošské muzeum ve Vrchlabí, Oznámení o ustanovení Horské záchranné služby ve Špindlerově Mlýně v roce 1945, Příloha č. 25.

³ Jedním ze dvou učitelů, tedy členem, který stojí po boku nového čekatele na členství, Miroslava Zrzavého, byl Otakar Hanuš a bylo to v roce 1965. Kronika okrsku Vrchlabí a také rozhovor s Otakarem Hanušem.

⁴ Zakládajícími členy okrsku Vrchlabí byli podle Otakara Hanuše Jaroslav Rösler, Otakar Štětka, Miroslav Chlum, Zdeněk Pelc, Václav Malich, Jaroslav Hrubý, Ing. arch. Jaromír Petřík, MUDr. Miroslav Žďára, Josef Třešňák, Vratislav Cejnar, Jaroslav Hrubý, Antonín Švindl.

⁵ Zmíněná archivně podložená skutečnost je popsána v kapitole 16.1. Horská služba na Šumavě s. 97, příloha č. 33.

⁶ Národní archiv, fond SVTVS, karton č. 75, korespondence mezi referentem Kraftem z SVTVS a Bedřichem Krátkým z HZS Krkonoše.

objasňování okolností vzniku Horské služby a pro její fungování v rámci Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport.

2. **Metoda chronologická** se prolíná celým textem mé práce, protože tam, kde to je možné, se snažím vývoj Horské služby popisovat a interpretovat v časové ose.
3. **Metodu geografickou** využívám pro analýzu působení Horské služby v jednotlivých regionech, což zároveň umožňuje jejich komparaci.
4. Při rozhovorech s pamětníky jsem využíval metod **orální historie**.
Zvolil jsem semistrukturované interview, tedy částečně řízený rozhovor, na který jsem si připravil čtyři otázky v pořadí, které odpovídají struktuře chronologického rozdělení mé práce. Otázky jsem konzultoval se specialistkou z oboru sociologie sportu Mgr. Jitkou Buriánkovou.

5. Závěr

V alpských zemích začaly první pokusy o záchranu v horách záhy v souvislosti s prvními pokusy o poznávání nových teritorií a nových oblastí hor. Chronologicky jde o druhou polovinu 19. století. Počátky přílivu turistů do horských prostředí v Evropě souvisí s rozvojem průmyslové společnosti. Tovární strojová výroba, distribuce výrobků k obchodníkům díky stavbě železnic po Evropě, rozvoj obchodu, tvorba zisku a nové investice. To vše přináší možnost vzniku střední ekonomické vrstvy především ve větších městech, která začíná hledat nové možnosti využívání volného času, a tak vzniká a velmi se rozvíjí spolkový život. Možnost cestování díky rozvoji železnic je nepopíratelná. Rozvoj kapitalismu a měst vůbec je enormní a do té doby v téhle míře neznámý. S rozvojem spolkového života vzrůstá zájem i o sport a tělesnou kulturu a tím i investic do sportovního náčiní. Zvláště ve městech dochází k zakládání sportovních svazů, z nichž mnozí se věnují také dalším sportům hlavně lyžování a míří do hor. Podobně je tomu u svazu turistů, kteří pořádají různé i vícedenní výlety. V letním období putují pěšky, v zimním období na lyžích či sněžnicích. V některých evropských zemích je to nepatrně více, v jiných méně, avšak všude se tak děje. Spolkový život, pobyt v přírodě a lyžování, to byl fenomén doby. S tímto rozvojem kráčí též společenská potřeba a nutnost snížit oběti různých nezdarů a neštěstí v nepřístupném terénu. Výrazem lidské solidarity a prosté chuti pomoci člověku v nesnázích se nezávisle na sobě v různých zemích v podobných obdobích zakládají skupiny

horských vůdců,⁷ později koncesovaných. Horští vůdci si dokážou lépe poradit s náročností přírodních podmínek či nepřízní počasí a jsou znalí terénu.

Velkým krokem kupředu bylo založení Alpského klubu. První byl Alpine club, založený v Londýně na přelomu roku 1857-58. Druhým alpským spolkem byl rakouský alpský spolek - Österreichischer Alpenverein, založený 1862 ve Vídni. Záhy po Rakouském alpském klubu je založen Italský alpský klub – Club Alpine Italiano, v roce 1863. O rok později, tedy v roce 1864 je založen Švýcarský Alpský klub – Schweizer Alpenklub. Dalším byl Francouzský Alpský klub – Club Alpin Francais, založený roku 1868. V květnu roku 1869 vzniká alpský spolek v Německu pod názvem Allgemeiner deutscher Alpenverein. Programem bylo stavění horských chat, budování horských chodníků, pořádání kurzů, přednášek, vytváření map a průvodců a také organizování pomoci v horském terénu. Novou myšlenkou bylo vložení pojištění do klubové činnosti. Pojištění pomáhalo každému, komu se něco nedobrého v horách přihodilo a na druhé straně, a to je velmi důležitým prvkem v podpoře záchrannářských oddílů, z pojištění se taktéž podporovaly záchrannářské oddíly v horských oblastech Alp.

Myšlenka komplexního pohledu na záchrannou organizaci v její struktuře a organizačních změnách. Zároveň zařazená do kontextu historického sportovního dění. To umožní vnímat stav společnosti, lépe dokreslí příčiny vzniku. To byly moje myšlenky, které mě vedly k seřazování dějů, které je možné pojmenovat vývoj. Pojmenování stavu tělesné kultury, historii Klubu českých turistů a Svazu lyžařů včetně jejich organizačních předchůdců, nabízí paralely k vývoji Horské služby. Svaz lyžařů několik let před samotným založením Horské služby nakupuje lékárníčky, deky a rozšiřuje je do hřebenových bud Krkonoš. Stejně tak pracuje na zlepšení orientace v hřebenových partiích Krkonoš a iniciuje vytvoření němých značek Krkonoš Kamilem Václavem Muttichem, výtvarníkem, ale také vášnivým přítelem Krkonoš a lyžaření. Klub československých turistů se podílí na stavbě chodníků, pomáhá se stavbou chat a hřebenových bud, kam by bylo možné se schovat při náhlé změně či nepřízní počasí. Právě tyto dva české spolky stály přímo u založení a podílely se na prvních krůčcích Horské služby. Při hledání dalších spolků, které se sportovně-turistickými aktivitami zabývaly a organizovaly lyžařské spolkové akce horského prostředí hlavně v zimním období, zákonitě si pozornost zaslouží

⁷ Budování základny horských vůdců bylo též náplní Alpského spolku (Alpenverein). Velkou úlohu v organizování horských vůdců měl Johann Stüdl, roku 1969 sepsal stanovy pro Spolek horských vůdců ve Východních Alpách. Totéž vykonal podle Stüdlova vzoru Franz Senn pro oblast Tirol a Vorarlbergu. Nechal Spolek horských vůdců zaregistrovat 1871.

Sokol, Orel, DTJ. Pro samo založení i lyžování v českých zemích je namístě zmínit i německé spolky, především HDW. Díky lyžařům bez rozdílu klubu a organizátorům sportovní akce vzniká bezprostředně potřeba vzniku a založení Horské služby. Zpočátku byl nejsilnější zájem hlavně o nejvyšší české hory, tedy Krkonoše, ale později se zájem rozšířil i do dalších českých horských oblastí. Tento fakt kopíruje stav společnosti z pohledu tělesné kultury.

V kapitolách o historickém vývoji lyžování v jednotlivých pohořích jsem se snažil vykreslit místa, kde se s lyžováním začalo a kde tím vznikala potřeba se zabývat záchranou v horském terénu. Po založení Horské služby byl hlavním problémem nedostatek finančních prostředků a materiálu. Krkonoše měly přece jen dominantní postavení. Bylo to dané dřívějším počátkem činnosti, výškou pohoří, počtem zásahů za časové období, návštěvností atd. Na dominanci Krkonoš ostatní oblasti přece jen v pozornosti doplácely. Později přišel materiál, bylo méně prostředků, méně členů a podobně. Vše se začínalo postupně rovnat až v centrálně řízené a státem prostřednictvím SVTVS financované organizaci.

Je zajímavé vnímat diferenci v práci jednotlivých Horských služeb, které se přizpůsobují konkrétním podmínkám v dané zemi a pohoří. V Alpách jsou kromě skalních stěn také různé skalní průrvy a jeskyně. Proto se zde používá nejen technika horolezecká, ale také technika speleologická. U pohoří, jako jsou kupříkladu naše Jizerské hory nebo Šumava, se více používá motorová technika, protože je pro tento druh transportu a dopravy výhodnější. K velkému rozmachu záchranářských organizací v Evropě dochází ve třicátých letech 20. století, krátce před začátkem II. světové války.

Horské záchranné organizace v alpských zemích už před II. světovou válkou vzájemně komunikovaly a konzultovaly své postupy. Spíše však po individuálních kontaktech. Vzájemné konzultace a sdílení zkušeností se ukázalo velmi prospěšné. Po II. světové válce dochází k obnovení spolupráce horských záchranných organizací, která vyústila k založení mezinárodní organizace záchranných služeb IKAR v roce 1948. U samotného založení stály alpské země, Rakousko, Německo, Francie, Itálie a Švýcarsko. Podmínky byly však v té době velmi skromné. Válka zdecimovala jak klubovou činnost sportovních svazů, tak činnost horských záchranářů. Od roku 1966 je členem i tehdy Československá Horská služba. V současných Horských službách ve zmíněných zemích není díky společné práci v IKAR rozdílů ve způsobech práce, jen v počtech záchranářů a

techniky, kterou je možné nasadit. Je to dané silou ekonomiky toho kterého státu, a zároveň společenským významem, kterou má bezpečnost návštěvníků horského prostředí.

V kapitole, kde popisují aktuální stav Horské služby, je odpovědí na otázku kam jsme došli. Organizační struktura i financování organizace. Nabízí se poté srovnání s vývojem a organizacemi horských záchranných organizací v Evropě, které jsou snad jen pro dokreslení umístěny v přílohách.

V přílohách je i kapitola, která se zabývá transportními prostředky. Zde jsem popsal vývoj transportních prostředků, které Horská služba používala, nebo používá do současnosti. Stejně tak znaky, odznaky a členské průkazy Horské služby. Na hromadných sportovních akcích se účastníkům věnovaly za účast odznaky, což bylo v Horské službě také.

5. Použité prameny a literatura

Archivy

Dokumenty archivované v archivech České republiky jsou obsaženy v celostátní databázi Národní archivní dědictví, která je každoročně doplňována všemi archivy a institucemi, které vedou základní evidenci této databáze.⁸ Protože mé téma nepatří společností mezi nejsledovanější, i informační rozsah v historických archivech je spíše roztržštěný a neucelený. Archiv Horské služby byl přirozeným prvním krokem v hledání historických informací. Archiv je však nevelký, obsahující značné chronologické mezery. Nalezl jsem zde různé materiály nezařazené tematicky ani chronologicky, avšak byla to možnost k dokreslení historického vývoje organizace. Některé doklady událostí zcela chybí. Domnívám se proto, že množství dokladů bylo skartováno. Nalezl jsem zde ale několik výročních zpráv, které psali někteří z náčelníků a stručně v nich dokumentovali činnost za nějaké období, což bylo přínosné pro souhrnnost vývoje organizace. Také jsou zde doklady o komunikacích, které probíhaly v rámci Horské záchranné služby a týkaly se materiální nebo personální stránky⁹ a vybavování materiálem pro jednotlivé horské oblasti. Archiv též obsahuje protokoly událostí z let 1946-2001, které jsou chronologicky řazené.

⁸ Archivování materiálů se děje a podléhá zákonu č. 499/2004 Sb. O archivnictví a spisové službě. Tento zákon upravuje a řeší výběr a evidenci archiválií, ochranu archiválií, práva a povinnosti vlastníků archiválií, práva a povinnosti držitelů archiválií, využívání archiválií, zpracování osobních údajů pro účely archivnictví, soustavu archivů, práva a povinnosti zřizovatelů archivů, spisovou službu, působnost Ministerstva vnitra a dalších správních úřadů na úseku archivnictví a výkonu spisové služby a též přestupky.

⁹ Doklady s personální tematikou horských vůdců, jak byli zaměstnanci – profesionální záchranáři Horské

Důležitým zdrojem, pramenem, jsou úřední materiály obcí. Platí to dvojnásob v případě, kdy zřizovatelem spolku bylo okresní hejtmanství. Historické informace jsem proto hledal v archivu, kde se nacházely doklady z doby Okresního hejtmanství ve Vrchlabí. Okresní hejtman byl prvním předsedou organizované horské záchrany v Krkonoších. Všechny písemnosti, které docházely a týkaly se Horské služby, podléhaly protokolu a následné archivaci. Archiv Okresu Vrchlabí se nachází ve Státním okresním archivu v Trutnově a ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Nachází se zde jeden archivní karton, je doposud archivně nezpracovaný, není řazen tematicky ani chronologicky, avšak jednotlivé písemnosti přinesly důležité informace z doby vlastního založení Horské služby v Krkonoších až do období druhé světové války. Postupně jsem oslovoval okresní historické archivy ve snaze najít další informace z jiných pohoří o počátcích záchrany v horském prostředí, protože by zde mohla být obdobná situace a byly zde složky nezařazené, avšak bezvýsledně. Další informace jsem našel v Krkonošském muzeu Správy Krkonošského národního parku ve Vrchlabí ve fondu Horská služba, kartony A 38, 39. Karton A 38 obsahuje některé materiály z let 1945 až 1959. Týkají se členských průkazů, dokladů k majetku, pracovních plánů týkajících se staveb a oprav turistických cest, případně rozcestníků,¹⁰ prvních učebních a metodických textů. V kartonu A 39 jsou příklady znaků, exempláře rukou psaných vzorů pro určování typu sněhu¹¹ příklad hlavičkového papíru, případně návrh stanov z roku 1949. Věřím, že další takové materiály existují alespoň v soukromých sbírkách či v pozůstalostech po předcích, kteří byli činní v oboru Horské služby. Dále jsem pátral v archivech největších spolků, které stály u samotného založení Horské služby. Další krokem byly tedy archivy KČT a Svazu lyžařů, které jsou velmi dobře utříděné a je tedy možné při dostatečné časové dotaci a velké četnosti návštěv některé historické doklady dohledat.¹² Nalezl jsem některé komunikace nebo jen jejich části, které se týkaly asistencí během závodů, případně masových turistických akcí. Stejně tak jsem hledal v dílčích historiích spolků, které se věnovaly sportu v přírodě v horském terénu. Ty se věnovaly v dotčené době turistice a lyžování, ať už jako hlavní nebo jako vedlejší spolkové činnosti. Avšak našel jsem jen málo informací anebo takové, které jsem již našel v jiném z archivů. Velmi významným

služby zařazení a nazývání.

¹⁰ V tomto období ještě neexistoval Krkonošský národní park, proto některé práce včetně ochrany přírody v horském terénu vykonávala Horská záchranná služba.

¹¹ autorem byl ing. Miloš Vrba

¹² Možnost objednání počtu archivních krabic na jednu návštěvu je dle pravidel archivu omezena, archiv Svazu lyžařů však obsahuje přes 260 archivních krabic. Fond Horská služba však není sestaven.

zdrojem informací byl Národní archiv. Nalezl jsem doklady, které ukazují na cestu horského záchranářství po druhé světové válce před vstupem do ČSTV, zvláště pak v archivním fondu STVS, v kartonech 26, 39, 75, 144 a 145. Materiály, které jsem zde našel, mění v mnohém pohled do historie a jasně ukazuje cestu vývoje z období do roku 1957. Materiály obsažené v kartonech se týkají zároveň sportovních staveb, provozování plaveckých bazénů, případně provozu horských chat. Materiály mého zájmu jsou tam spíše okrajové a chronologicky neřazené. Materiály se týkají komunikace mezi Horskou záchrannou službou, především Bedřichem Krátkým a některým referentem či referentkou, tématem byla většinou žádost o podporu či subvenci, nebo dodávku záchranného materiálu. V různých místech fondu byly též doklady o založení některých poboček Horské záchranné služby. Jak jsem ale uvedl, pro mé téma velmi důležité.

Problematická situace je z období 1957 až 1989, tedy z doby ČSTV, protože zmíněná organizace skartovala velké množství dokladů z archivu ČSTV, a tak bylo možné dohledat jen torza souvislostí.

Archivem, kde jsem našel informace především z doby po roce 1965, byl archiv České televize. Shlédl jsem hodiny dokumentů a šotů, kde se Horská služba objevovala a pečlivě zaznamenal údaje a informace, které jsem doplnil do celé mozaiky informací. Časová náročnost byla značná, dokumentární pořady či týdeníky obsahovaly sotva délku střihu pořadu k tématu do dvou minut, avšak celý pořad byl většinou přes dvacet minut. Příkladem pořady Svazarmu, někdy rozhovor v Klubu mladých, dětského výletu na hory a návštěva na Horské službě, nebo pořad Sejdeme se na Vlachovce. Validní informace ale byly většinou ve zpravodajských pořadech.

b) kroniky

Dalším zdrojem, místem, kde jsem čerpal historické informace, byly kroniky jednotlivých okrsků Horské služby. Kroniky byly výborným dokladem činnosti a života Horské služby. Při konfrontaci s archivním materiálem jsem našel faktické nesrovnalosti mezi samotnými kronikami a protokoly ze záchranných akcí, musel jsem z logiky věci kroniky považovat za doplňující či podpůrný informační zdroj, přesto byly kroniky obohacením zdrojového dokumentačního materiálu.

Literatura

Brož, J. (2018) *130let Klubu českých turistů*. Praha: Soukup a David, tiskárny Havlíčkův Brod

- Bureš, P. a Plichta, J. (1931) *Sport a tělesná kultura v ČsL. republice a cizině*. Praha: Almanach sportu
- David, P. at al. (2013) *110let Našeho lyžování*, S&D, s.r.o.
- Kolář, F. (2016) *Červení andělé*. Jilemnice: Gentiana
- Kössl, J. a kol. (2008). *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: UK Praha
- Kulhánek, O. (1989) *Zlatá kniha lyžování*. Praha: Edice Olymp
- Kvaček, R. (2006). *České dějiny II*. Úvaly: SPL.
- Waic, M. (2004) *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*. Praha: Karolinum